

Глава 28 Держава і право Китаю в Новий і Найновіший часи

§ 1. Династія Цин

Династія Цин розпочинає свою історію з Середньовіччя, а закінчує в Новий час. З позицій «європейської» хронології історію Цин слід по-ділити на дві частини. Але тоді було б порушено цілісність цього династичного періоду китайської історії.

До кінця XVI століття північні сусіди імперії Мін - нащадки чжурч-женських племен, розбитих свого часу Чингісханом, - об'єднуються навколо володіння Маньчжоу під верховенством вождя Нурхаці (1559--1626 роки). У 1609 році Нурхаці припиняє сплачувати данину Китаю, а потім проголошує власну династію Цзинь. З 1618 року маньчжури посилюють збройний тиск на Китай. За вісім років вони виходять практично до Великої китайської стіни (на крайньому сході). Наступник Нурхаці Абахай проголошує себе імператором і змінює назву династії на Цин. На початку XVII століття маньчжури завоювали Південну (Внутрішню) Монголію. На всій території Південної Маньчжурії і захоплених ханств Південної Монголії встановлюється централізована адміністрація.

Маньчжурська кіннота, підтримана внутрішніми монголами, розпочинає здійснювати регулярні набіги на Китай, грабуючи й обертаючи на рабство сотні тисяч китайців. Імператору Мін доводиться відправити на північні рубежі свою кращу армію під командуванням У Саньгуя. Тим часом у Китаї розгортається чергове селянське повстання. У 1644 році селянські загони під проводом Лі Цзичена захоплюють Пекін, а сам Лі Цзичен проголошує себе імператором. У Саньгуй пропускає маньчжурську кінноту на Пекін. 6 червня 1644 року маньчжури захоплюють столицю. Лі Цзичен незабаром гине, а маньчжури оголошують свого малолітнього імператора Айсиньгьоро Фуліня правителем усього Китаю. У Саньгуй разом зі своєю армією переходить на службу до завойовників.

Боротьба проти маньчжурських загарбників тривала ще довго, але послаблений Китай

був не в змозі протистояти добре озброєному і ор-ганізованому маньчжурському війську. Останній осередок опору Тай-вань маньчжури захопили в 1683 році.

Маньчжурська династія Цин - остання династія Китаю - правила з 1645 по 1911 рік. У руках маньчжурської знаті знаходилися вищі органи влади і керівництво армією. Змішані шлюби було заборонено, і все ж таки маньчжури швидко китаїзувалися, тим більше, що на від-міну від монголів вони не протиставляли себе китайській культурі. Маньчжурські імператори були ревнотними конфуціанцями. Китай під владою династії Цин у XVII - XVIII століттях розвивався достатньо інтенсивно. На початок XIX століття в Китаї налічувалося близько 300 млн чоловік.

Демографічний тиск призвів до необхідності інтенсифікації сіль-ського господарства за активної участі держави. За своїм політико- правовим ладом, особливо це стосується серцевини імперії - Палацу, Цин мало чим відрізнялася від Давнього і Середньовічного Китаю; політика ізоляції від Заходу сприяла консервації феодалізму в усіх сферах суспільного життя.

Зовнішня експансія Цин. Правителі держави Цин проводили по-літику ізоляції Китаю від зовнішнього світу. Європейська колонізація майже не торкнулася країни. Католицькі місіонери відігравали поміт-ну роль при імператорському дворі до кінця XVII століття, після чого християнські церкви були поступово закрито, а місіонерів вислано з країни. У середині XVIII століття припинено торгівлю з європейцями, за винятком одного порту в Кантоні (Гуанчжоу). Опорним пунктом іноземної торгівлі залишався острів Макао, який перебував під кон-тролем португальців.

У перші два століття цинської династії Китай, закритий для кон-тактів із зовнішнім світом, виявляв себе як сильна незалежна держава, яка здійснює експансію у всіх напрямках.

Васалом Китаю була Корея. В середині XVIII століття до імперії увійшла Північна (Зовнішня) Монголія. У 1757 році було знищено Джунгарське ханство, і його територію разом з підкореним до 1760 року Східним Туркестаном було включено до складу Цинської імперії під назвою Синьцзян («Новий кордон»). Після низки походів маньчжуро-китайської армії проти Тибету цей район наприкінці XVIII століття було приєднано до Цинської імперії. Війни Цинської імперії проти Бірми (1765-1769 роки) і В'єтнаму (1788-1789 роки) виявилися не-вдалими і закінчилися поразкою цинських військ. Одночасно здійсню-валася експансія на північ і північний схід, що неминуче призвело до

конфлікту з Росією в Приамур'ї. Протягом двох століть територія Ки-таю збільшилася практично вдвічі. Цинська імперія обзавелася свого роду буферними зонами - Маньчжурією, Монголією, Тибетом, Синь-цзяном, які охороняли китайські землі.

У цинському Китаї будь-які офіційні представники іноземних держав розглядалися виключно як предюставники васальних держав - реальних чи потенційних.

Цинський Китай і Росія. Перші кроки щодо встановлення російсько-китайських відносин було здійснено Росією наприкінці періоду Мін (місія Івана Петліна у 1618-1619 роках), але основні місії (Федора Байкова, Миколи Спафарія у 1675-1678 роках та ін.) відбулися вже у цинський період. Паралельно з місіями на схід просувалися російські козаки - походи першопроходців Василя Пояркова (1643-1646 роки) та Єрофея Хабарова (1649 - 1653 роки) поклали початок освоєнню росіянами Приамур'я і призвели до його приєднання до Росії, у той час як маньчжури вважали ці райони своєю вотчиною.

У середині XVII століття на обох берегах Амуру вже існували російські фортеці-остроги (Албазінський, Кумарський та ін.), селянські слободи і пашні. У 1656 році було утворено Даурське (пізніше - Албазінське) воєводство, до якого входила долина Верхнього та Середнього-го Амуру з обох берегів.

Хоча кордони імперії Цин тоді проходили північніше Ляодунського півострова («Вербовий палісад»), у 1650-ті роки і пізніше Цинська імперія спробувала військовою силою захопити російські володіння в басейні Амуру і не допустити прийняття місцевими племенами російського підданства. Маньчжурське військо на певний час витіснило козаків з фортеці Албазін. Услід за місіями Федора Байкова і Миколи Спафарія Росія у 1686 році направила до прикордонної влади на Аму-рі повноважне посольство Федора Головіна для мирного уладнання конфлікту.

Переговори велися в оточенні багатисячної маньчжурської армії. З китайського боку в них брали участь місіонери-ієзуїти, які чинили опір угодам Китаю з Росією, що ще більше ускладнювало загальну атмосферу. Китай відмовився визначити російсько-китайський кордон по Амуру і вимагав собі все Албазінське воєводство, все Забайкалля, а надалі - взагалі всі землі на схід від Лени.

Погрожуючи захопити Нерчинськ штурмом, цинський уряд при-мусив Ф. Головіна погодитися на виведення російських військ з Верх-нього і Середнього Амуру. Відповідно до Нерчинського договору Росія була змушена поступитися Цинській імперії своїми володіннями по правому березі ріки Аргунь і частині лівого та правого берегів Амуру. Козаки зобов'язувалися зруйнувати і полишити фортецю Албазін. Уна-слідок різночитань у текстах договору, укладених кожною зі сторін, значна частина території виявилася нерозмежованою і фактично пере-творилася на буферну зону між двома державами. Розмежування між Росією і Китаєм у цій зоні завершилося в XIX столітті. Остаточо кордон Росії з Китаєм на Далекому Сході було визначено Айгунським (1858 рік) і Пекінським (1860 рік) договорами; він пройшов по ріках Амур та Уссурі через озеро Ханка і гірські хребти до ріки Туманьцзян. Російсько-китайське територіальне розмежування в Центральній Азії було завершено до середини 1890-х років.

Опіумні війни. До кінця XVIII сторіччя торгівля Китаю із зовнішнім світом знову почала розширюватися. Китайський шовк, фарфор, чай та інші товари користувалися значним попитом в Європі, але китайці відмовлялися що-небудь купувати в європейців, тому тим доводилося платити сріблом за китайські товари. Тоді англійці стали ввозити до Китаю опіум, головним чином контрабандою з Індії, і незабаром захо-тили до вживання опіуму місцеве населення, особливо у приморських районах. Ввезення опіуму постійно зростало і стало справжнім лихом для країни, що призвело до серії опіумних війн у середині XIX століт-тя. Поразка в цих війнах поступово перетворила Китай на фактичну напівколонію європейських держав.

Революція тайпінів. У середині XIX століття цинська імперія перебувала у кризовому стані. Національне пригнічення, яке виклика-ло суцільну ненависть китайців до маньчжурської династії, масове розорення ремісників унаслідок напливу європейських товарів, ви-плата за рахунок населення контрибуцій західним державам після поразки в опіумній війні 1840-1842 роки, посилення у зв'язку з цим податкового тягара - все це підготувало ґрунт для виникнення серед широких мас населення таємних антиманьчжурських організацій, різного роду сект, які готували заколоти і повстання. Найбільшим із них було «Товариство поклоніння Небесному Володареві» (Байшан- дихуй), засноване на Півдні Китаю сільським учителем Хун Сю- цюанем. Вихідець із селян, наділений розумом і честолюбством, ек-зальтований і схильний до пророцтва, він тричі намагався скласти екзамен на чиновника, але невдало. В його ученні, яке він став пропо-відувати з 1837 року, перепліталися елементи християнства, ідеали рівності і соціальної справедливості. Себе Хун Сю-цюань оголосив молодшим братом Христа, у стані екзальтації створював гімни, в яких визначав шлях побудови небесного царства на землі. За умови кризи подібного роду вчення набувають популярності серед широких мас населення. До кінця 40-х років учення Хуан Сю-цюаня поширилося по всьому Південному Китаю. У 1850 році послідовники Хун Сю- цюаня спалили свої будинки, організували табір у гірських районах Китаю і розпочали збройну боротьбу проти династії.

Армія тайпінів. Організацію повстанців відрізняли згуртованість, залізна дисципліна, безвідмовне підкорення молодших старшим. В армії культивувалися додержання десяти християнських заповідей, гуманне ставлення до населення, заборонялися пограбування, жорстокість і свавілля щодо простого народу, азартні ігри, вино, вживання опіуму. На відміну від зазвичай неорганізованих селянських військ армія тайпінів мала чітку організацію. Низовим підрозділом була «п'ятірка» - чотири бійці і командир, п'ять «п'ятірок» становили взвод, чотири взводи - роту, п'ять рот - полк, полки зводилися в корпуси і армії, в армії були розроблені і введені в дію військові статuti. З середовища простого народу висунулося чимало талановитих командирів. Під час наступу тайпінів висилали вперед агітаторів, які роз'ясняли мешканцям сіл і міст мету руху, закликали до повалення маньчжурської династії, знищення багатіїв і чиновників. На захоплених територіях ліквідовувалася стара маньчжурська влада, знищувалися урядові установи, податкові реєстри, боргові записи. Майно багатіїв конфісковувалося, продовольство, захоплене в державних складах, ішло на потреби армії. Предмети розкоші, коштовності знищувалися.

У цілому армія тайпінів несла з собою ідеологію егалітаризму, селянського зрівняльного комунізму. Протягом 1851-1865 років Китай являв собою арену запеклої громадянської війни. Армія тайпінів, яку очолювали талановиті полководці - вихідці з простого народу, громила відбірні урядові війська. Чисельність армії тайпінів досягла мільйона чоловік. Цинська імперія опинилася на грані знищення, і лише допомога, надана маньчжурській династії Англією і Францією, врятувала її від падіння. Слід відзначити, що поразці тайпінів сприяли також розкол у їхніх рядах, суперництво, яке розпочалося серед полководців, а також сектантська нетерпимість тайпінів до традиційних релігійних і культових традицій Китаю. Незважаючи на поразку і гігантські жертви війни (загибло близько 30 млн чол.), рух тайпінів упередив падіння останньої династії і ліквідацію в Китаї віджилого феодального ладу.

Держава тайпінів. 11 січня 1851 року, у день народження Хун Сю-цюаня, було проголошено створення «Небесної держави великого благодіяння» (Тайпін тянь-го). Хун Сю-цюань одержав титул «Небесного князя» - Тянь-вана, титули князів одержали також його соратники. Воєнізована держава тайпінів утілювала в життя ідеї селянського утопічного комунізму. Власність на землю було скасовано, уся земля ділилася відповідно до їдців, основою держави проголошувалася община, яка складалася з 25 родин, розділених на п'ятірки. Община залишала після збирання врожаю частину, необхідну для прогодування і сівби, інше здавала до державних складів. Кожна родина повинна була виділити до армії одного бійця. Командирам частин належала військова і цивільна влада на місцях. У містах ремісники об'єднувалися за професіями в майстерні, здавали свою продукцію державі, одержуючи від неї необхідне продовольство.

Справжні революційні перетворення були здійснені в галузі шлюбно-сімейних відносин, жінки одержали рівні права з чоловіками, створювалися жіночі школи, був заборонений варварський звичай бинтування ніг дівчаткам.

На жаль, держава тайпінів не уникла долі всіх егалітарних суспільств, які знає історія: полководці ождержували титули князів, знищуючи маньчжурську знать, а самі оселялися в її розкішних палацах, обза-водилися гаремами й одалісками. Це стало однією з причин розкла-дання «Небесної держави великого благодіяння» та її падіння.

Японсько-китайська війна 1894-1895 років. У 1874 році Японія захопила Формозу, але змушена була її покинути через вимогу Англії. Тоді Японія зосередила свої зусилля на Кореї, яка перебувала у васаль-ній залежності від Китаю, і Маньчжурію. У червні 1894 року на про-хання корейського уряду Китай направив війська до Кореї, аби при-душити селянське повстання. Скориставшись цим приводом, Японія також направила сюди свої війська, після чого стала вимагати від ко-рейського короля проведення «реформ», які означали фактичне вста-новлення в Кореї японського контролю.

У ніч на 23 липня 1894 року за підтримки японських військ у Сеулі було здійснено урядовий переворот. Новий уряд 27 липня звернувся до Японії з «проханням» про вигнання китайських військ з Кореї. Але ще 25 липня японський флот уже без оголошення війни розпочав бо-йові дії проти Китаю; офіційне оголошення війни сталося тільки 1 серпня 1894 року. Розпочалася японсько-китайська війна. У перебігу війни перевага японської армії і флоту призвели до значних поразок Китаю на суходолі і морі (під Асаном, липень 1894 року; під Пхенья-ном, вересень 1894 року; при Цзюляні, жовтень 1894 року). З 24 жовтня 1894 року воєнні дії перемістилися на територію Північно-Східного Китаю. До березня 1895 року японські війська захопили Ляодунський півострів, Вейхайвей, Інкоу, під загрозою перебував Мукден.

17 квітня 1895 року у Симоносеці представники Японії та Китаю підписали принизливий для Китаю Симоносекський договір.

Потрійна інтервенція. Умови, нав'язані Японією Китаю, призве-ли до так званої потрійної інтервенції Росії, Німеччини та Франції - держав, які на цей час уже підтримували контакти з Китаєм, а тому сприйняли підписаний договір як збиток, завданий їхнім

інтересам. 23 квітня 1895 року Росія, Німеччина та Франція одночасно, але поодино, звернулися до японського уряду з вимогою відмовитися від анексії Ляодунського півострова, яка могла б призвести до встановлення японського контролю над Порт-Артуром саме тоді, коли Микола II, підтриманий західними союзниками, мав власні замах на Порт-Артур як незамерзаючий порт для Росії. Німецька нота була найжорстокішою, навіть принизливою для Японії.

Японії довелося поступитися. 10 травня 1895 року японський уряд заявив про повернення Китаю Ляодунського півострова, щоправда, на-полігши на збільшенні суми китайської контрибуції на 30 млн таелей.

У 1895 році Росія надала Китаєві позику в 150 млн рублів під 4 % річних. Договір містив зобов'язання Китаю не погоджуватися на іно-земний контроль над своїми фінансами, якщо в ньому не братиме участі Росія. Наприкінці 1895 року з ініціативи Вітте було засновано Російсько-Китайський банк. 3 червня 1896 року в Москві підписано російсько-китайський договір щодо оборонного союзу проти Японії. 8 вересня 1896 року між китайським урядом і Російсько-Китайським банком було підписано концесійний договір щодо будівництва Китайської Східної залізниці. Товариство Китайської Східної залізниці одержало смужку землі уздовж дороги, яка переходила під його юрисдикцію. У березні 1898 року було підписано російсько-китайський договір щодо аренди Росією Порт-Артура та Ляодунського півострова.

У серпні 1897 року Вільгельм II відвідав Миколу II у Петергофі і домогся згоди на облаштування німецької військово-морської бази у Цзяочжоу (в тодішньому варіанті транскрипції - Кіао-Чао) на пів-денному узбережжі Шаньдуна. На початку листопада в Шаньдуні китайці вбили німецьких місіонерів. 14 листопада 1897 року німці висадили десант на узбережжі Цзяочжоу і захопили його. 6 березня 1898 року було підписано німецько-китайську угоду, за якою Китай передав в оренду Німеччині Цзяочжоу строком на 99 років. Одночасно китайський уряд надав Німеччині концесію на побудову двох залізниць у Шаньдуні та низку гірничих концесій у цій провінції.

Недовготривалий період реформ розпочався 11 червня 1898 року з видання маньчжурським імператором Цзайтянем указу «Про встановлення основної державної політики». Цзайтянь привернув групу молодих реформаторів - учнів та одностудців Кан Ювея для розроблення серії указів про реформи. Загалом було видано понад 60 указів, які стосувалися системи освіти, будівництва залізниць, заводів і фабрик, модернізації сільського господарства, розвитку внутрішньої і зовнішньої торгівлі, реорганізації збройних сил, чищення державного апарату тощо. Період радикальних реформ

завершився 21 вересня того само-го року, коли вдова-імператриця Цісі здійснила двірцевий переворот і скасувала реформи.

Цісі. Доречно сказати декілька слів щодо особи Цісі. Не тому, щоб ця вкрай аморальна, жорстока і ница особа заслуговувала на це сама по собі. Через цю особистість виразно проглядається особлива влас-тивість держав з надмірно централізованою (тоталітарною) системою влади. Подібні системи управління, які спираються самі на себе, за певних умов можуть сприяти прогресу щодо розвитку країни, але за однієї умови: якщо на чолі їх волею випадку опиниться сильна прогресивна особистість. Централізована, потужна система влади стократно збільшує енергію правління (у Китаї засновник імперії Тан Гао Цзу - колишній селянин Лю Бан; в Афінах «тиран» Пісистрат; російські самодержці Іван Третій, Петро I, Катерина II; у Німеччині - Бісмарк, у Франції - генерал де Голль тощо). У той же час до системи влади, знову ж таки волею випадку, може прорватися маленький «вірус», такий собі крихітка Цахес, зла нікчемність якого миттю збільшується стократно, завдаючи збитки великій державі і мільйонам людей. Іс-торія правління Цісі є таким прикладом.

Цісі народилася 1835 року у родині маньчжурського аристократа. У 1853 році, пройшовши конкурс наложниць при дворі імператора, Цісі увійшла до палацу правителів Китаю, «закритого міста» в Пекіні, опинившись у п'ятому, найнижчому ранзі наложниць - «дорогоцінні люди». Дівчата, які належали до цього рангу, могли за все життя жодного разу не відвідати спальні імператора.

При дворі за Цісі закріпилося прізвисько Йоханала (Орхідея). Буду-чи від природи кмітливою, вона потоваришувала з імператрицею Ціань, яка була безплідною. За деякими джерелами, вона врятувала життя імператриці, розпізнавши в бокалі останньої отруту. Коли імператор ви-рішив, що йому потрібен спадкоємець, він запропонував імператриці обрати для цього наложницю. Ціань рекомендувала Цісі. Таким чином, остання перейшла до рангу «дорогоцінних наложниць».

У 1856 році Цісі народила хлопчика. Багато істориків вважають, що насправді дитина була народжена молодою служницею Чуїн, убитої від-разу після пологів. Статус матері спадкоємця престолу посилив вплив Цісі при дворі. Поступово імператор передавав їй усе більше і більше повноважень, завдяки чому вона фактично стала правителькою Китаю.

Імператор Ічжу, який правив під девізом «Сяньфен», помер 1861 року. Регентшами цілком слушно стали вдова-імператриця Ціань і мати спадкоємця Цісі. Політична влада рівною мірою належала обом, але імператриця, яка не цікавилася політикою, передала важелі правління наложниці. Через деякий час Ціань померла від харчового отруєння. Цісі стала одноособовою правителькою-регентшею.

Регентство Цісі мало було тривати включно до 17-річчя спадкоємця, якого при народженні назвали Цзайчунь. Спадкоємець вів розпусне життя, був схильний до сексуальних оргій. Після досягнення ним повноліття Цісі видає декрет, у якому повідомляє, що її регентство закінчилося і вона передає владу спадкоємцю. Але у грудні 1878 року Цзайчунь, який правив під девізом «Тунчжи», оприлюднив звернення: «Мені поталанило в цьому місяці захворіти на віспу». Відповідно до поширеного тоді повір'я людина, яка перехворіла на віспу, виявлялася відзначеною богами. Послаблений венеричними захворюваннями організм спадкоємця не був здатний довго чинити опір хворобі і менше ніж через два тижні спадкоємець помер. Влада повністю перейшла до рук Цісі.

Цісі відзначалася надзвичайною підозрілістю і жорстокістю. Нею було створено власну шпигунську мережу, яка обплутала двір. Жоден заколот просто не міг здійснитися, оскільки Цісі так боялися, що іноді самі учасники заколоту повідомляли їй про нього. У неї була безліч коханців, а щодо жажливих звичаїв у палаці Цісі ходили легенди.

Боксерське повстання. У травні 1900 року в Китаї почалося велике повстання, яке одержало назву боксерського, або Іхетуанського, повстання. 20 червня в Пекіні було вбито німецького посланця Кеттелера. Одразу за цим повсталі оточили дипломатичні місії, які знаходилися в особливому кварталі Пекіна. В осаді опинилася також будівля католицького кафедрального собору Петанг (Бейтанг). Почалися масові вбивства «іхетуанями» християн, у тому числі були вбиті 222 православні китайці. 21 червня 1900 року Цісі оголосила війну Великій Британії, Німеччині, Австро-Угорщині, Франції, Італії, Японії, США та Росії. Великі держави погодилися на спільні дії проти повсталих. Головнокомандувачем експедиційними силами було призначено німецького генерала Вальдерзее. Але коли він прибув до Китаю, Пекін було вже звільнено невеличким передовим загonom під командуванням російського генерала Ліневича. Російська армія зайняла Маньчжурію.

8 лютого 1904 року розпочалася російсько-японська війна за контроль над Маньчжурією і Кореєю. Війна, яка проходила на території Китаю, була для Росії невдалою, за її результатами Росія була змушена поступитися Японії Порт-Артуром і Ляодунським

півостровом з час-тиною збудованої на цей час Китайською Східною залізницею. У 1910 році Японія анексувала Корею.

14 грудня 1908 року в один день померли Імператриця Цзісі й Ім-ператор Гуансюй, якого Цзісі раніше відсторонила від влади. Можливо, Гуансюй був отруений, оскільки Цзісі не хотіла, аби він пережив її. На престол зійшов останній імператор Китаю Пу І, якому було два роки. Регентом призначено його батька князя Чунь.

§ 2. Революція 1911 року і створення Китайської Республіки

1911 року в Китаї розпочалося Учанське повстання. Воно стало початком Синьхайської революції (1911-1913 роки) в Китаї, внаслідок якої було скинуто маньчжурську династію Цин. 1 січня 1912 року про-голошено створення Китайської Республіки, а 12 лютого імператор Пу І зрікся престолу. Падіння династії і централізованої влади одразу ж породило небезпеку розпаду держави. Правитель Монголії відмо-вився підкоритися республіці і відділився від Китаю. 3 листопада 1912 року він уклав угоду з Росією. Англія скористалася внутрішньою бо-ротьбою в Китаї для перетворення Тибету на свою зону впливу. Тибет піднявся на боротьбу і примусив китайський гарнізон покинути країну. Всі наступні спроби китайців відновити там свою владу перекреслю-валися Британією. Росія погодилася вважати Тибет англійською сфе-рою впливу, а Британія визнала російські інтереси в незалежній (зов-нішній) Монголії.

За цих обставин у Китаї 25 серпня 1912 р. формується Китайська національна народна партія - Гоміньдан, засновником якої став відомий китайський революціонер-демократ Сунь Ятсен. Президентом респу-бліки, прем'єр-міністром і головнокомандувачем армії став мілітарист Юань Шикай.

У 1913 році відбулася «Друга революція» під проводом Сунь Ят-сена. Юань Шикай придушив розрізнені виступи в центральних та південних провінціях. У країні встановилася військова диктатура Юань Шикая, засновника угруповання бейянських (північних) мілітаристів. Сунь Ятсен змушений був емігрувати за кордон.

Після початку Першої світової війни китайський уряд оголосив про свій нейтралітет і запросив держави, що воювали, не переносити воєнні дії на територію Китаю, в тому числі на «арендовані» державами китайські землі. Але 22 серпня 1914 року Японія оголосила про свій стан війни з Німеччиною і висадила 30-тисячну армію північніше Циндао - центру німецької колонії у провінції Шаньдун. Після дво-місячної воєнної кампанії Японія захопила німецькі володіння в Шань-дуні, а також поширила свій контроль на всю територію провінції.

У 1915 році китайські принци проголосували за встановлення в Китаї монархії на чолі з Юанем Шикаєм. Парламент було розпущено. Це викликало низку повстань у провінціях Китаю. 22 березня 1916 року республіка була відновлена, Юань Шикай був змушений відмовитися від титула.

Після смерті Юань Шикая влада в країні переходить до різноманітних мілітаристських угруповань.

У 1921 році було створено Комуністичну партію Китаю, малочисельну і таку, що на той період не користувалася особливою популярністю. 8 вересня 1923 року до Китаю на прохання Сунь Ятсена, який просив надіслати йому людину, з якою він міг би говорити англійською без перекладача, прибув агент Комінтерну М. Бородін, який став політичним радником Центрального виконавчого комітету Гоміньдану і радником Сунь Ятсена. Він організував співробітництво між Гоміньданом і Комуністичною партією Китаю. 20 січня 1924 р. відбувся I Всекитайський з'їзд Гоміньдану в Гуанчжоу. На з'їзді було прийнято курс на союз з китайськими комуністами і СРСР. 16 червня засновано Військову академію Вампу під проводом Чан Кайші. До першого набору було зараховано 400, до другого - 500, до третього - 800 і до четвертого - близько 2600 слухачів; при академії було створено два навчальні полки. До академії Вампу прибула велика група радянських військових радників. У жовтні 1924 року до Гуанчжоу на посаду головного військового радника прибув Василь Блюхер. У березні 1926 року Чан Кайші здійснив у Кантоні військовий переворот, вигнав з міста комуністів, а через три місяці був обраний головою Гоміньдану і головнокомандувачем збройними військами. Чан Кайші запросив

німецьких радників на чолі з колишнім генералом рейсверу фон Сек- том. Як радники у Чан Кайші діяли офіцери Німеччини: полковник В. Бауер (друг Гітлера й учень Людендорфа), нацист підполковник Крибель, генерал-лейтенат Ветцель, генерал Фалькенхаузен.

Гомінданівці старанно переймали досвід німців щодо наведення порядку в країні. Китайські офіцери в організованому порядку від-правлялися на навчання до Німеччини. У 1926 році Національно- революційна армія Китаю Чан Кайші здійснила так званий Північний похід. Протягом шести місяців безперервних боїв з-під влади місцевих військових правителів було звільнено центральні райони Китаю. На початку 1927 року Чан Кайші пішов на відкритий розвал єдиного фронту Гоміньдану і компартії: його війська стали роззброювати шан-хайські робітничі загони і дружини, розпочалися масові арешти і стра-ти профспілкових діячів і комуністів. У відповідь на це комуністи 1 серпня 1927 року організували у місті Наньчан повстання частини гоміньданівських військ, яке увійшло в історію Китаю як «Наньчанське повстання». У грудні 1927 року комуністи підняли повстання в Канто-ні, яке гоміньданівці жорстоко придушили після чотирьох днів крово-пролитних боїв. Після декількох воєнних операцій до 1927 року війська Гоміньдану контролювали більшу частину території Китаю.

§ 3. Японська окупація і Друга світова війна

Восени 1931 року Японія напала на Китай. 18 вересня після серії провокацій японці перейшли у наступ, за короткий час окупувавши всю Маньчжурію. У березні 1932 року тут було проголошено прояпон-ську маріонеткову державу Маньчжоу-Го, яку очолив Айсиньгьоро Пуі - останній представник маньчжурської династії Цин, ліквідованої в роки Синьхайської революції.

За цих складних умов Чан Кайші був змушений боротися одно-часно з трьома ворогами: зовнішньою японською агресією, спорадич-ними бунтами окремих мілітаристів на місцях та збройними силами компартії, які претендували на владу в країні. Він обрав політику компромісу з японцями, з мілітаристами вів справи залежно від кон-кретних обставин, а з комуністами жоден компроміс був неможливий. У 1934 році основні сили компартії було

блоковано у провінції Цзянси. Однак керівництво компартії зуміло організувати прорив і після бага- томісячного маршу привело війська на північний захід країни, у так званий «особливий район» з центром у місті Яньань. Ці події увійшли в історію компартії як «Великий похід». Чан Кайші планував продо- вжити боротьбу з комуністами і там, але тут збунтувалася низка його генералів, які вважали більш пріоритетним завданням замирення з ко- муністами і спільну боротьбу з японською агресією. В результаті Сі- анського інциденту було підписано угоду про створення єдиного фрон-ту між компартією і Гоміньданом.

Уряд Чан Кайші ще під час Веймарської республіки одержував військову допомогу від Німеччини. З приходом до влади Гітлера допо-могу було збільшено з метою боротьби з комуністами. У Китаї було створено заводи з виготовлення ліцензованого німецького озброєння, німецькі радники навчали особовий склад, до Китаю експортувалися шоломи, гвинтівки Gewehr 88 і 98, пістолети Mauser. Китай також одержував незначну кількість літаків Henschel, Junkers, Heinkel та Messerschmitt, гаубиць Rheinmetall і Krupp, протитанкові і гірські гар-мати, наприклад, Pak 35/36, з'явилися також легкі танки PzKpfW I.

25 листопада 1936 року Японія і Німеччина уклали Антиконтинентальний пакт, спрямований проти СРСР і комуністичного руху. 12 грудня 1936 року стався Сіанський інцидент, який примусив Чан Кай-ші об'єднатися з комуністами. 7 липня 1937 року з конфлікту біля мосту Лугоуцзя неподалік від Пекіна розпочалася «велика» війна між Японією і Китаєм. З цього моменту, на думку багатьох китайських істориків, починається Друга світова війна. 21 серпня 1937 року було підписано радянсько-китайський договір про ненапад, після чого СРСР став надавати військову й економічну допомогу уряду Чан Кайші (Ки-таю поставлялися літаки І-16 та інша військова техніка, спочатку на боці Китаю воювали радянські льотчики). Німецьку військову допо-могу Китаю було припинено.

§ 4. Створення Китайської Народної Республіки

Розгром милітаристської Японії у серпні - вересні 1945 року за-вершив Другу світову війну, звільнивши від японських військ країни Азіатсько-Тихоокеанського регіону. У Китаї

точилася жорстока громадянська війна. Радянська Червона армія повністю окупувала Маньчжу-рію, прийнявши капітуляцію більшої частини Квантунської армії. На цей час на території Маньчжурії діяли лише розрізнені партизанські загони і розвідгрупи китайських партизанів. У вересні 1945 року розпочалося масове перекидання збройних сил компартії з Північного та Східного Китаю в північно-східну частину країни. До листопада туди перейшло близько 100 тис. бійців 8-ої та 4-ої армій. З цих частин, партизанських формувань і місцевих жителів було сформовано Об'єднану демократичну армію Північного Сходу, яка стала кістяком Народно-визвольної армії Китаю.

Радянська армія знаходилася в Маньчжурії включно до травня 1946 року. За цей час радянська сторона допомогла китайським комуністам організувати, навчити та озброїти нові китайські війська. У результаті цього, коли гоміньданівські війська почали у квітні 1946 року входити до Маньчжурії, вони, на свій подив, виявили там не розрізнені партизанські загони, а сучасну дисципліновану армію комуністів. Ситуацією в Маньчжурії зацікавилися і в Білому домі. Перший загін збройних сил США у складі двох дивізій морської піхоти висадився в Китаї в районі Таньцзиня ще 30 вересня 1945 року. До осені в Китаї знаходилося вже понад 100 тис. американських військовослужбовців. Американські експедиційні війська, головним чином морські піхотинці, намагалися не втручатися в стосунки між компартією і Гоміньданом. Але вони активно взаємодіяли зі збройними силами легітимного китайського уряду - військами Гоміньдану, перш за все у прийнятті капітуляції японських військ у Північному та Центральному Китаї, а також у підтриманні порядку й охороні різноманітних важливих об'єктів у китайських містах. З самого початку командування військ Гоміньдану припустилося стратегічної помилки: незважаючи на успіхи в перших зіткненнях з Об'єднаною демократичною партією в Маньчжурії, воєнні дії в Північно-Східному Китаї не були доведено до кінця, Гоміньдан спрямував свої зусилля не на боротьбу з регулярними військами компартії, а на знищення партизанського руху і партизанських баз у Центральному, Східному та Північному Китаї. Зміцнившись за допомогою радянської сторони, за підтримки місцевого населення війська Мао Цзедун до осені 1948 року досягли чисельності в 600 тис. чол. З 1 листопада Об'єднана демократична армія стала називатися 4-ою Польовою армією. Очолив її Лінь Бяо.

У листопаді 1948 року 4-та Польова армія розпочала рішучі бойові дії проти гоміньданівців. За короткий час було розбито 52 дивізії Чан Кайші, ще 26 дивізій, підготовлених військовими інструкторами США, перейшли на бік компартії. На початку 1949 року армія увійшла в Північний Китай, де об'єдналася з військами 8-ої армії компартії. 15 січня було взято Тяньцзинь, 22 січня - Пекін. До весни 1949 року збройні сили компартії звільнили від гоміньданівців весь Китай північніше ріки Янцзи і східніше провінції Ганьсу. До кінця громадянської війни Народно-визвольна армія становила могутню чотиримільйонну армію, яка була найбільшою в Азії. 24 квітня 1949 року війська компартії під проводом маршала Лю Бочена увійшли до столиці гоміньданівського Китаю міста Нанкін. Сам гоміньданівський уряд ще в лютому переїхав на південь країни до

Кантона, а потім разом із залишками відданих йому військ утік на острів Тайвань. Наприкінці року Народно-визвольна армія Китаю знищила основні угруповання Гоміньдану на континенті, переможно завершивши третю громадянську війну в Китаї. 1 жовтня

1948 року в Пекіні було проголошено Китайську Народну Республіку. Наступного дня Радянський Союз першим визнав КНР і уклав з нею договір про дружбу, союз та взаємну допомогу.

Дотримуючись радянської моделі, компартія приступила до створення планової економіки. Але, на відміну від СРСР, Китай не поспішав з проведенням жорсткої аграрної колективізації і поспішної індустріалізації. Перший п'ятирічний план 1953-1957 років не був успішний у всьому, але він продемонстрував перевагу політичної стабільності, тобто ще більше зміцнив авторитет Мао Цзедуна.

Зблизившись із СРСР, Китай відповідно опинився в економічній ізоляції з боку США та інших країн НАТО. Натхненний успіхами, Мао Цзедун наважився на демократизацію і спробував задіяти міську інтелігенцію для соціалістичного будівництва.

§ 5. Культурна революція

У 1966 році голова компартії Мао Цзедун розпочав масову кампанію з «підтримання революційного духу в масах». Її фактичним завданням було утвердження маоїзму як єдиної державної ідеології і знищення політичної опозиції. Масова мобілізація молоді, яка одержала назву «червоногвардійців», була позбавлена чіткої організації через раптовість дій голови і відсутність єдності в середовищі лідерів компартії. Фанатично віддані «образу Голови», студенти, робітники і школярі зайнялися пошуком і розвінчуванням «класових ворогів», підбурювані радикальною клікою до атак на більш поміркованих лідерів партії. Найвидатнішою постаттю в керівному складі компартії, політично і фізично знищеної внаслідок культурної революції, став Лю Шаоци. Ден Сяопін

опинився на трудовому перевихованні - робітником тракторного заводу. Некерована енергія критично налаштованої молоді навалилася на інтелектуалів, релігійні інститути, культурні пам'ятки Китаю, а також на рядових громадян - носіїв старих культурних цінностей.

Після падіння Лінь Бяо у вересні 1971 року позначилася зміна курсу в напрямку співробітництва з капіталістичним табором.

Після смерті у 1976 році Мао Цзедуна владу в країні взяли реформатори Ден Сяопін і Ху Яобан, які наприкінці 1978 року проголосили політику «реформ і відкритості». На XIV з'їзді компартії (1992 рік) було проголошено курс на побудову соціалістичної ринкової економічної системи з китайською специфікою. Фактично введення економічної реформи означало справжню «революцію зверху», яка полягала в поступовому й частковому згортанні тоталітарної маоїстської моделі жорсткої централізації економіки і переведенні частини галузей народного господарства на ринкові рейки, але за умови повністю незмінної політичної надбудови в особі компартії, яка монополює керує країною. Така система дуже схожа на так звану нову економічну політику 1921-1930 р. в радянській Росії, коли диктаторська влада партії більшовиків поєднувалася з введенням ринкової економіки. Тоді в Росії «двовладдя» ринку і політичної диктатури протрималося 10 років. Як довго воно протримається в сучасній Піднебесній? На це запитання може відповісти тільки сам Китай.